

Instytut Sztuk Pięknych UMCS

ANNA MARTA ŻUKOWSKA

*O kształceniu, doksztalcaniu i doskonaleniu zawodowym
nauczycieli rysunku szkół ogólnokształcących
w II Rzeczypospolitej*

On Educating, Additional Training and Enhancement of Professional
Qualifications of Drawing Teachers in General-Education Secondary Schools
in the Second Republic

Prezentowany artykuł ma na celu ukazanie systemu kształcenia nauczycieli przedmiotu „rysunek” funkcjonującego w polskim szkolnictwie ogólnokształcącym w latach międzywojennych. Intencją autorki, związanej zawodowo poprzez pracę naukowo-dydaktyczną z Instytutem Sztuk Pięknych, a więc instytucją w znacznej mierze kształcąca przyszłych edukatorów sztuki, jest ukazanie przeobrażeń strukturalno-organizacyjnych i programowo-metodycznych w szkołach różnych typów i szczebli.

Dorobek i doświadczenie okresu międzywojennego w zakresie kształcenia nauczycieli plastyki, zamknięte obecnie w ramy tradycji, stanowić może źródło inspiracji do przygotowania kadr do edukacji plastycznej, twórczej, kulturalnej. Może też być przyczynkiem do poszukiwań modelu kształcenia nauczyciela plastyki.

Kształcenie nauczycieli rysunku do szkół powszechnych

W odrodzonym państwie polskim liczba nauczycieli bez kwalifikacji zawodowych była początkowo bardzo znaczna. Kadry nauczycielskie kształciły się w różnych typach szkół. Znajdujemy wśród nich seminaria nauczycielskie oraz od 1928 r. — pedagogia. Szczególne możliwości przygotowania do

seminariów stwarzały preparandy nauczycielskie, które rozwinęły się na ziemiach polskich w czasie trwania działań wojennych i bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości. Preparandy nauczycielskie były to szkoły 2-letnie koedukacyjne, przeznaczone dla kandydatów do seminarium nauczycielskiego w wieku od 12 do 15 lat, z ukończoną co najmniej 4-oddziałową szkołą powszechną. Na poziom preparand wpływała korzystnie panująca w nich atmosfera, przyjazna, wychowawcza, przeniknięta wysoką moralnością. Preparandy znajdowały się we wsiach lub niewielkich osiedlach, miały własne internaty dla młodzieży zamiejskowej, której była przytłaczająca większość. Z biegiem lat, jak zagęszczała się sieć pełnych szkół powszechnych, preparandy ulegały stopniowej likwidacji. W okresie międzywojennym podstawową formą kształcenia nauczycieli szkół powszechnych stały się seminaria nauczycielskie. Wynikało to z liczby szkół oraz ze stosunkowo najdłuższego okresu ich funkcjonowania. Do seminarium przyjmowano kandydatów z ukończoną 7-letnią szkołą powszechną. Okres nauki początkowo wynosił cztery lata, a następnie na podstawie „Dekretu o kształceniu nauczycieli” z 7 lutego 1919 r. przedłużony został do lat pięciu. Program nauczania zakładał wykształcenie ogólne na poziomie średnich szkół ogólnokształcących oraz przygotowanie ściśle zawodowe. Za główny cel nauki rysunku w seminarium nauczycielskim przyjęto: „zdobycie biegłości w szkicowaniu na tablicy, wykształcenie pamięci wzrokowej oraz zmysłu obserwacyjnego, przygotowanie metodyczne, wreszcie podniesienie poziomu estetycznego uczniów i zaszczerpienie pewnej kultury artystycznej, którą nauczyciel krzewić powinien przez swą pracę w szkole powszechnej”. Program przewidywał po 2 godziny tygodniowo rysunku w każdym roku nauki.

Realizacja programu nauki przebiegała oczywiście w sposób bardzo różnorodny. Zależało to od rozmaitych czynników, bo i od poziomu uczniów przyjętych do seminarium i od zaopatrzenia szkół we wszelkiego rodzaju pomoce i przede wszystkim od nauczycieli pracujących w seminariach oraz w szkołach ćwiczeń.

Mimo iż realizacja programu — jak stwierdzają to głosy oceniające seminaria nauczycielskie — przedstawiała się dodatnio, to seminaria miały wielu przeciwników. Krytykowali je nieraz sami absolwenci. Czynili to przede wszystkim wtedy, gdy w swojej pracy napotykali trudności przekraczające ich siły, zgłaszali pretensje, że seminaria nie przygotowały ich dostatecznie do różnych sytuacji, jakie stwarzało życie.¹ Wśród wad i braków wyliczano: powszechne wykształcenie ogólne, nieznaną łaciny, nieopanowanie je-

¹ J. Kulpa, *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1919–1939*, Warszawa 1963, s. 75.

zyka obcego nowożytnego, zbyt pobieżne traktowanie nowych prądów w pedagogice, za szczupłą praktykę pedagogiczną.² Od 1927 do 1937 r., świadectwa ukończenia seminarium otrzymało średnio 4866 osób rocznie, w tym około 200 eksternów.³

Na początku lat międzywojennych seminaria nauczycielskie nie mogły pokryć zapotrzebowania na nauczycieli szkół powszechnych, toteż w roku szkolnym 1920/1921 utworzono Państwowe Kursy Nauczycielskie, traktowane jako zastępcze lub pomocnicze zakłady kształcenia nauczycieli. Ich działalność regulował Statut ogłoszony przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 1920 r. W programie PKN przewidywano naukę rysunku w wymiarze około 60 godzin rocznie. Do roku 1928 organizowano dwa typy kursów: dwuletnie dla kandydatów po szóstej klasie szkoły średniej ogólnokształcącej i jednoroczne dla kandydatów po maturze ogólnokształcącej.⁴ Po ukończeniu nauki uczniowie przystępowali do egzaminu dyplomowego. Od roku 1928 istniały tylko jednoroczne Państwowe Kursy Nauczycielskie dla kandydatów po maturze ogólnokształcącej.

Młodzież kończąca PKN w sumie uczyła się o rok dłużej od młodzieży kończącej seminarium nauczycielskie, przebywała bowiem 4 lata w szkole powszechnej, 8 lat w gimnazjum i 1 rok na Państwowym Kursie Nauczycielskim, co stanowi 13 lat, gdy tymczasem młodzież seminarium po 7 latach pobytu w szkole powszechnej uczęszczała 5 lat do zakładu kształcenia nauczycieli. Należy również podkreślić to, że młodzież kończąca PKN miała pełne średnie wykształcenie, a więc bardzo dobrą podbudowę ogólną.

Państwowe Kursy Nauczycielskie miały jednak obok tych wartości także pewne braki. Jednoroczny pobyt w zakładzie kształcenia nauczycieli nie pozwalał na głębszą znajomość nauk pedagogicznych, nie pozwalał też na pełniejsze związanie kandydatów z zawodem nauczycielskim.

Po zlikwidowaniu seminariów nauczycielskich, kształcenie nauczycieli przejęły otwarte w 1937 r. licea pedagogiczne. Licea pedagogiczne były zakładami typu średniego, nauka trwała w nich trzy lata, o rok dłużej niż w liceum ogólnokształcącym. Dawały maturę, czyli prawo wstępu na studia uniwersyteckie, co wyraźnie podnosiło ich prestiż społeczny. Licea pedagogiczne przyjmowały młodzież, która miała skończoną szkołę powszechną (6 klas — ta VI klasa była 2-letnia), i cztery klasy gimnazjum zakończone tzw. małą maturą, była to młodzież przeciętnie w wieku 17–18 lat. Program nauczania tej szkoły naukę rysunku uwzględniał w wymiarze 3 godzin tygo-

² *Ibid.*

³ Uogólnienia dokonano na podstawie tabeli — *Świadectwa ukończenia szkół kształcenia nauczycieli*, [w:] *Mały rocznik statystyczny*, Warszawa 1938, s. 320.

⁴ J. Kulpa, *Kształcenie nauczycieli*... , s. 81.

dniowo w pierwszym roku nauki oraz 2 godziny tygodniowo w drugim roku nauki. W trzecim roku kształcenia słuchacz liceum mógł wybrać rysunek jako specjalizację.

Według założeń programu celem nauki rysunku było:

— kształcenie spostrzegawczości, pamięci wzrokowej i wyobraźni plastycznej;

— zaznajamianie z ćwiczeniami rysunkowymi objętymi programem nauczania szkoły powszechnej i ich metodyką;

— możliwie najdoskonalsze opanowanie technik rysunkowych i malarzkich ze szczególnym uwzględnieniem umiejętności rysowania kredą na tablicy szkolnej.

Licea pedagogiczne nie zdołały złożyć egzaminu życia ze swojej przydatności. Uruchomione w roku 1937, przestały istnieć po dwóch latach w skutek wybuchu II wojny światowej.

Kształceniem zawodowym kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych zajmowały się również państwowe pedagogia z dwuletnim kursem nauczania — były one odpowiednikiem dzisiejszych SN-ów. Od kandydatów wstępujących do pedagogium wymagano świadectwa dojrzałości ze szkoły średniej ogólnokształcącej oraz zdolności fizycznych do zawodu. Dyplomy wydawane przez państwowe pedagogia, oprócz kwalifikacji zawodowych do nauczania, dawały po uzyskaniu kwalifikacji do ustalenia w publicznych szkołach powszechnych uprawnienia związane z posiadaniem kwalifikacji dodatkowych.⁵

Pedagogia miały niewątpliwe wartości: kładły stosunkowo duży nacisk nie tylko na przedmioty pedagogiczne, ale i artystyczno-techniczne, przeznaczając na nie odpowiednią liczbę godzin. Nauczanie rysunku z metodyką realizowano w wymiarze 2 godzin tygodniowo przez dwa lata studiów. Ministerstwo WRiOP nie ogłosiło szczegółowego programu nauczania. W każdym z powstałych pedagogiów realizowano autorski program nauczania zatwierdzany przez radę pedagogiczną i Kuratorium Okręgu Szkolnego. Wystarczającą liczbę godzin rezerwowano również na praktykę pedagogiczną. Wartości te czyniły pedagogia wyższą formą kształcenia od seminariów nauczycielskich, czy liceów pedagogicznych. Świadectwo ukończenia pedagogium otrzymywało około 146 osób rocznie.⁶

⁵ F. Śliwiński, *Przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych, średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich*, Lwów-Warszawa 1929, s. 18.

⁶ Uogólnienie na podstawie tabeli: *Świadectwa ukończenia szkół kształcenia nauczycieli*, [w:] *Mały rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1938, s. 320.

Dalsze kształcenie nauczycieli wiązało się z przystąpieniem do egzaminów praktycznych oraz z ukończeniem Wyższych Kursów Nauczycielskich. Władze oświatowe w odrodzonym państwie polskim ustanowiły obowiązek składania przez nauczyciela drugiego egzaminu nauczycielskiego.⁷

Drugi egzamin nauczycielski, zwany także egzaminem kwalifikacyjnym, miał na celu sprawdzenie, w jakim stopniu przygotowanie kandydatów do zawodu nauczycielskiego wyniesione z seminarium nauczycielskiego okazało się przydatne w pracy nauczycielskiej, w jakim stopniu poszczególni nauczyciele umieli zdobyte wiadomości z różnych dziedzin zastosować w nauczaniu, a także w jakim stopniu umieli organizować i prowadzić proces nauczania i wychowania.⁸

Do egzaminu tego mógł przystąpić nauczyciel szkoły powszechnej, który wykazał się co najmniej 2-letnią nieprzerwaną pracą nauczycielską w wymiarze nie mniejszym niż 14 godzin tygodniowo, odbytą w publicznej szkole powszechnej po uzyskaniu kwalifikacji zawodowych do nauczania.⁹

Egzamin miał charakter praktyczny. W wymogach egzaminacyjnych zarysowały się trzy działy: jeden z nich obejmował przygotowanie pedagogiczne, drugi — wiadomości ogólne z zakresu szkoły powszechnej, trzeci — doświadczenie pedagogiczne do samodzielnego działania. Wydaje się, że egzamin praktyczny nie spełniał jednak przeważnie trzeciego zadania, nie stwierdzał dorobku nauczycieli w zakresie samokształcenia albo spełniał to zadanie w stopniu niewystarczającym.

W celu lepszego przygotowania nauczycieli do nauczania w wyższych klasach szkoły powszechnej utworzono roczne Wyższe Kursy Nauczycielskie.¹⁰ Przyjęcia na WKN uzależniono od pomyślnego złożenia egzaminu wstępnego. W związku z tym już od roku 1922 wprowadzono kursy przygotowujące do egzaminu.¹¹

Wyższe Kursy Nauczycielskie cieszyły się u nauczycieli dużą popularnością i uznaniem, stale wzrastała ich liczba. Jak pisze Jan Kulpa, wpływały na to różne czynniki:

„Na studia przychodzili kandydaci o wyraźnych zainteresowaniach; mieli za sobą egzamin dojrzałości i drugi egzamin nauczycielski, często mieli ukończone kursy przygotowujące do egzaminu; byli zaprawieni do pracy samokształceniowej; przychodzili od warsztatu pracy, przynosili wiele cennych doświadczeń.”¹²

⁷ J. Kulpa, *Kształcenie nauczycieli...*, s. 108.

⁸ J. Kulpa, *Kształcenie nauczycieli...*, s. 105.

⁹ F. Śliwiński, *Przepisy egzaminacyjne...*, s. 19.

¹⁰ M. Dzierzbicka, W. Radwan, *Kształcenie nauczycielstwa szkół ogólnokształcących*, [w:] *Encyklopedia wychowania*, t. 3, pod red. Łempickiego, s. 317, 318.

¹¹ J. Kulpa, *Kształcenie nauczycieli...*, s. 117.

¹² *Ibid.*

Na Wyższym Kursie Nauczycielskim utworzono tzw. grupy naukowe w zakresie humanistycznym, geograficzno-przyrodniczym, fizyko-matematycznym, śpiewu wraz z grą na skrzypcach oraz robót ręcznych i rysunków. Ta ostatnia grupa budowana była w następujących kombinacjach przedmiotowych: rysunki i roboty ręczne, rysunki i roboty kobiece, roboty ręczne kobiece i gospodarstwo domowe. W ramach nauki „rysunku i robót ręcznych” występowały takie przedmioty jak: rysunek w wymiarze 10 godzin tygodniowo, roboty ręczne w wymiarze 24 godzin tygodniowo oraz metodyka tych przedmiotów w wymiarze około 2 godzin tygodniowo. Zajęcia z metodyki połączone były z konferencjami, hospitowaniem i prowadzeniem lekcji próbnych w wyższych klasach szkoły powszechnej. Natomiast w zakresie przedmiotu zasadniczego — rysunku, program przewidywał:

— rysowanie przedmiotów płaskich z natury, modelowanie, rysowanie brył, ćwiczenie pamięci wzrokowej, rysowanie na tablicy, stylizację i jej zastosowanie, zdobnictwo w robotach ręcznych, zastosowanie rysunku w innych przedmiotach nauczania, kolekcjonowanie własnych rysunków i szkiców roślin, owadów, zwierząt, motywów zdobniczych i architektonicznych;

— poznanie zasadniczych kierunków i najwybitniejszych dzieł sztuki z uwzględnieniem sztuki ludowej, style w architekturze oraz estetykę życia codziennego.¹³

Złożenie z pomyślnym wynikiem egzaminu końcowego dawało świadectwo z ukończenia WKN. Świadectwo to umożliwiało pierwszeństwo w ubieganiu się o wszelkie stanowiska w szkole powszechnej.¹⁴ Uczelnia ta miała też pewne braki. Należały do nich stosunkowo krótki okres kształcenia, przeładowane programy i brak drożności nieco tylko złagodzony przez prawo wstępu do instytutów.

Wyżej wymienione zakłady kształcenia nauczycieli dawały prawo do nauczania w całej szkole powszechnej. Kształceniem nauczycieli zajmowały się również instytuty sięgające dalej i wychodzące poza Wyższe Kursy Nauczycielskie.

Rysunek jako przedmiot nauczania zaistniał jedynie w programie Instytutu Pedagogicznego w Katowicach.¹⁵ Państwowy Instytut Nauczycielski w Warszawie uwzględniał sztukę w powiązaniu z filozofią. Spośród tego typu uczelni jedynie Państwowy Instytut Robót Ręcznych w Warszawie o 2-letnim kursie nauczania dawał w miarę zadowalające przygotowanie rysunkowe.

¹³ *Państwowy Wyższy Kurs Nauczycielski. Statut i program*, Warszawa 1923, s. 17.

¹⁴ F. Śliwiński, *Przepisy egzaminacyjne...*, s. 28.

¹⁵ E. Czernichowski, *Organizacja i znaczenie Instytutu Pedagogicznego w Katowicach*, Katowice 1930, s. 17.

Od kandydatów wstępujących do PIRR wymagano ukończonego 19 roku życia oraz świadectwa ukończenia seminarium nauczycielskiego lub szkoły średniej. Konieczne też było wykazanie się co najmniej 2-letnią praktyką nauczycielską, a także, jak podkreślał statut, wybitnymi uzdolnieniami do rysunków.¹⁶

Z chwilą założenia uczelni, jej władze wyraźnie stawiały sobie jako cel przygotowanie wyłącznie nauczycieli robót ręcznych. Na rysunek zwracano dość dużą uwagę, ale traktowano go jedynie jako przedmiot pogłębiający artystyczne wykształcenie przyszłego nauczyciela robót ręcznych. Wbrew pierwotnym założeniom życie zmuszało absolwentów instytutu do obejmowania nauki rysunków. Instytut musiał więc liczyć się z tym zjawiskiem i wobec tego zaczął kłaść większy nacisk na podniesienie poziomu nauczania tego przedmiotu. Uważano jednak, że absolwenci nie są jeszcze dostatecznie przygotowani do nauczania go w szkołach średnich i na patencie wyraźnie zaznaczono, iż mają oni prawo do nauczania robót w szkołach średnich, a robót i rysunków w szkołach powszechnych. Należy jednak zaznaczyć, że słuchacze rekrutujący się przeważnie z seminariów, już przed wstąpieniem do instytutu posiadali prawo nauczania rysunków we wszystkich klasach szkoły powszechnej.¹⁷

Do roku 1928 Państwowy Instytut Robót Ręcznych posługiwał się programem nauczania przygotowywanym przez radę pedagogiczną prowizorycznie na każdy rok szkolny. Dopiero pismem z dnia 1 marca 1928 r., nr 14406/26 Ministerstwo WRiOP zatwierdziło stały program dla instytutu. Program ten przewidywał następujące przedmioty: roboty ręczne z drzewa, roboty ręczne z metalu, roboty ręczne z tektury i kartonu, koszykarstwo, wyrób pomocy naukowych, szycie i haft, technologia drzewa i metali, geometria wykreślna, kreślenie techniczne, dydaktyka robót ręcznych oraz przedmioty typowo artystyczne: modelowanie, rysunek, malarstwo, zasady kompozycji oraz przegląd sztuki.

Jak już wcześniej zaznaczono, na I kurs instytutu mogły być przyjmowane osoby mogące wykazać się maturą lub dyplomem seminarium. W latach 1931–1933 napływ kandydatów był tak duży, że automatycznie podniosła się skala wymagań stawianych kandydatom.

Zdecydowaną większość wśród zdających stanowiły dziewczęta, mimo że uczelnia miała charakter męski. W 1933 r. na kurs I zgłosiło się przeszło 100 kandydatek, zdawało 65, a zostało przyjętych 25, z tych zaled-

¹⁶ Statut Państwowego Instytutu Robót Ręcznych, „Praca Ręczna w Szkole”, 1933, nr 3–4, s. 235–236.

¹⁷ Por. W. Przanowski, Państwowy Instytut Robót Ręcznych, jego rozwój i stan w roku 1933 „Praca Ręczna w Szkole”, 1933, nr 3–4, s. 217–218.

wie jedna wprost po ukończeniu gimnazjum, 3 wprost po ukończeniu seminarium, jedna po rocznej praktyce pedagogicznej, a pozostałych 20 miało ukończone gimnazja lub seminarium i od roku do 4 lat studiów w różnego rodzaju szkołach artystycznych. Liczba kandydatów-mężczyzn była znacznie mniejsza niż kobiet, ale wzrastała z roku na rok: w 1933 r. zgłosiło się już 48 kandydatów, z których 25 zostało przyjętych, w tej liczbie 4 osoby wprost po ukończeniu gimnazjum, 6 po ukończeniu seminarium, 12 z maturą seminaryjną lub gimnazjalną i kilkuletnią praktyką pedagogiczną, 3 osoby po kilkuletnich studiach artystycznych lub uniwersyteckich.¹⁸

W latach szkolnych 1923/1924–1932/1933 PIRR ukończyły 442 osoby¹⁹, natomiast w latach 1933/1934 oraz 1938/1939 uczelnię tę ukończyło 110 osób.²⁰ Należy dodać, że absolwenci PIRR w licznych spotkaniach po II wojnie (min. w Bielsku na Śląsku — 1946, na Zjeździe Jubileuszowym w Warszawie 1959) wielokrotnie podkreślali swoje bardzo dobre przygotowanie do zawodu, jakie otrzymali w tej uczelni.²¹

Po pierwszej wojnie światowej wymagano od nauczycieli rysunku szkół średnich wykazania się odpowiednim wykształceniem i przygotowaniem pedagogicznym.

Ponieważ w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w większości szkół w Polsce pracowali nauczyciele zatrudnieni głównie przed rokiem 1918, ustawa z dnia 26 września 1922 r. dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich stanowiła, iż za posiadające kwalifikacje zawodowe do nauczania rysunku w szkołach średnich ogólnokształcących uznać należy osoby posiadające świadectwa egzaminu nauczycielskiego, wydane przed 1 listopada 1918 r. przez były austriackie komisje egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich lub komisje egzaminacyjne dla nauczycieli rysunków odręcznych.

Wykwalifikowanymi ustawa określała również osoby posiadające świadectwa I stopnia na nauczyciela rysunku i modelowania, wydane przed 1 czerwca 1921 r. na zasadzie statutu tymczasowego Królewsko-Polskich Kursów Pedagogicznych dla Nauczycieli Rysunku w Warszawie z dnia

¹⁸ W. Przanowski, *Państwowy Instytut...*, s. 194.

¹⁹ Uogólnienia dokonano na podstawie: W. Przanowski, *Państwowy Instytut...*, s. 196.

²⁰ W. Ambroziewicz, *Władysław Przanowski i jego dzieło*, słowem wstępnym poprzedził T. Kotarbiński, Warszawa 1964.

²¹ W. Ambroziewicz, *Władysław Przanowski i jego dzieło...*, s. 207, 208. T. Nowacki, *Zjazd absolwentów Państwowego Instytutu Robót Ręcznych*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1960, nr 1(7), s. 161.

19 września 1918 r., oraz osoby posiadające dyplomy ukończenia państwowych kursów pedagogicznych dla nauczania rysunków w Warszawie, wydane w czasie od 1 czerwca 1921 r. do chwili wejścia w życie ustawy.²²

Jak pokazało doświadczenie, rysunku, i nie tylko, uczyły osoby legitymujące się świadectwem „domasznego nastawnika”. Ustawa jasno stanowiła, iż osoby posiadające wydane przed 1 października 1917 r. świadectwa państwowe rosyjskie „uczciela gimnazji” (nauczyciela gimnazjum), „wyższego domasznego nastawnika” (wyższego domowego wychowawcy, guwenera) lub „domasznego nastawnika” (domowego wychowawcy) uważa się za kwalifikowane.²³

Kształcenie nauczycieli rysunku do szkół średnich

W dniu 1 października 1918 r. Ministerstwo WRiOP, pismem z dnia 7 września 1918 r., powołało do życia „kursy dla nauki rysunków dla nauczycieli”. Kursy te istniały równoległe ze Szkołą Sztuk Pięknych, w jej gmachu na Wybrzeżu Kościuszkowskim w Warszawie. Kursy kształciły nauczycieli do 1922 r., dając uprawnienia do nauczania w szkole średniej.²⁴ W roku szkolnym 1921/1922 kursy skupiały 77 słuchaczy, z których dyplomy otrzymało 30.²⁵

Wyżej wspomniana ustawa z dnia 26 września 1922 r., dotycząca kwalifikacji zawodowych nauczycieli w szkołach średnich ogólnokształcących, stanowiła również, że nauczycielem może być tylko osoba, która posiada kwalifikacje uzyskane w wyniku zdania egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich ustanowionego przez Ministerstwo WRiOP.

Program wymagań egzaminacyjnych w zakresie rysunku oraz innych przedmiotów został ustanowiony rozporządzeniem Ministra WRiOP z dnia 28 sierpnia 1923 r.²⁶

²² Ustawa z dnia 26 września 1922 r. dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich państwowych i prywatnych, [w:] Dziennik Urzędowy WRiOP, nr 30 (99) z 1 grudnia 1922 r., poz. 370.

²³ *Ibid.*

²⁴ K. Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, Warszawa 1965, s. 43–44.

²⁵ *Państwowe Kursy Pedagogiczne dla Nauczycieli Rysunku w Warszawie*, „Rocznik Pedagogiczny” 1924, s. 288.

²⁶ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 23 sierpnia 1923 r. w sprawie programu wymagań przy uproszczonych egzaminach państwowych na nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich*, [w:] *Program wymagań przy uproszczonych egzaminach*, Warszawa 1925, s. 49–54.

Jednakże jednym z warunków uprawniających do jego zdawania było świadectwo egzaminu z rysunku jako przedmiotu nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich.²⁷

O egzaminie z rysunku i organizacji studiów przygotowujących do egzaminu dokładnie mówiło osobne rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 7 października 1924 r.²⁸ Rozporządzeniem tym studia pedagogiczne dla nauczycieli rysunku szkół średnich i seminariów nauczycielskich zostały wprowadzone w: Państwowej Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie, Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie i na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Część studiów mogli kandydaci odbywać także w Państwowej Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie.

Studia w wymienionych zakładach obejmować miały niżej wymienione przedmioty w wymiarze czasu, jaki ustalą zarządy szkół, nie mniejszym jednak od niżej wskazanego. Przedmiotami tymi były: rysowanie i malowanie przez 3 lata — 24 godziny tygodniowo; modelowanie przez 2 lata — 4 godziny tygodniowo; kompozycja i roboty warsztatowe z rysunkiem zawodowym przez 2 lata — 10 godz. tygodniowo; kreślenie przez 1 rok — 4 godz. tygodniowo; perspektywa przez 1 rok — 2 godziny tygodniowo; anatomia 1 rok — 2 godziny tygodniowo; przegląd sztuki przez 2 lata — 3 godz. tygodniowo; dydaktyka przedmiotu 1 rok — 2 godziny tygodniowo.²⁹

Według danych z roku szkolnego 1937/1938 w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie studiowało 393 studentów, w tym 16 na studium pedagogicznym, w tej liczbie 5 mężczyzn i 11 kobiet; w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 214 osób, niestety nieznana i nie do ustalenia jest liczba osób uczęszczających na studium nauczycielskie; natomiast w wileńskim uniwersyteckim Wydziale Sztuk Pięknych studiowało 85 osób.³⁰

Na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie od roku akademickiego 1922/1923 do 1929/1930 wydano 26 świadectw nauczycieli szkół średnich.³¹

²⁷ F. Śliwiński, *Przepisy egzaminacyjne dla kandydatów...*, s. 50.

²⁸ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 października 1924 r. w sprawie organizacji studiów i egzaminu z rysunku, jako przedmiotu nauczania w szkołach ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich*, [w:] *Dziennik Urzędowy Min. WRiOP*, 1924, nr 18, poz. 18.

²⁹ A. M. Żukowska, *O zakładach kształcących nauczycieli rysunku do szkół średnich w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Edukacja Estetyczna I*, pod red. A. Białkowskiego, Lublin 1998, s. 153.

³⁰ *Historia Wychowania, wiek XX*, red. J. Miąso, Warszawa 1984, s. 113.

³¹ K. Karaffa-Korbutt, *Działalność naukowa i pedagogiczna USB z lat 1919–1929*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929, s. 593.

Jak już wyżej wspomniano, część studiów kandydaci na nauczycieli mogli odbywać w Państwowej Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie. W 1927 r. została ona przemianowana na Państwową Szkołę Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego. W roku 1937 szkoła ta otrzymała statut i nazwę Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych. Studia trwały 5 lat, w tym 3 lata specjalizacji traktowane były jako studia wyższe.³² Po ukończeniu wyżej wymienionych szkół, ich absolwenci zobowiązani byli do złożenia egzaminu z rysunku jako przedmiotu nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących.

Pomyślne zdanie tego egzaminu było dowodem skutecznego odbycia studiów. Świadectwo z tego egzaminu nie było dyplomem nauczyciela szkół średnich ogólnokształcących, lecz tylko warunkiem dopuszczenia do właściwego egzaminu nauczycielskiego ustanowionego osobnym zarządzeniem.

Wydane przez Ministra WRiOP 9 października 1924 r. rozporządzenie o egzaminie kwalifikacyjnym dokładnie określało inne warunki dopuszczenia do egzaminu. Kandydat musiał wykazać się polskim obywatelstwem, nieskazitelnością pod względem moralnym, przydatnością fizyczną do zawodu nauczycielskiego oraz posiadaniem stopnia magistra uzyskanego w jednym z polskich uniwersytetów lub innego równoważnego stopnia.

Ponadto kandydat musiał ukończyć co najmniej półtoraroczne studium pedagogiczne w Państwowym Instytucie Pedagogicznym albo odbyć 2-letnią zadowalającą praktykę nauczycielską w wymiarze co najmniej 8 godzin tygodniowo w jednym z zakładów wskazanych przez Ministra WRiOP.³³ Wszyscy ubiegający się o dyplom nauczyciela szkoły średniej mieli ponadto złożyć dowód praktycznej umiejętności prowadzenia zabaw i gier ruchowych lub dowód usprawnienia w zakresie jednego ze sportów.³⁴

Komisje Egzaminów Państwowych, przed którymi zdawano egzaminy, rezydowały we Lwowie, Warszawie, Poznaniu, Wilnie i Krakowie.³⁵ Kandydat, który zdał pomyślnie egzamin, otrzymywał dyplom nauczyciela szkoły średniej.

Trudno jest określić, jaka liczba nauczycieli rysunku pracujących w średnich szkołach ogólnokształcących legitymowała się zdanym egzaminem państwowym na nauczyciela szkoły średniej. Jednakże na podstawie przepro-

³² R. Krzywiec, *Materiały do historii rozwoju formy organizacyjnej szkół kształcenia plastycznego*, Wrocław 1969, s. 95.

³³ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 października 1924 r. w sprawie egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich*, [w:] Dz. Urzędowy MWRiOP, 1924, nr 91, poz. 859.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Według informacji byłych nauczycieli.

wadzonych badań dało się ustalić, że w roku 1925/1926 wśród 100 zarejestrowanych nauczycieli rysunku uczących w gimnazjach, 45 posiadało pełne wykształcenie, również dobre przygotowanie posiadało 21 nauczycieli, 8 uzyskało absolutorium szkoły wyższej, dodatkowe wykształcenie ponad poziom średni otrzymały 3 osoby, średnim wykształceniem legitymowało się 9 osób, kwalifikacjami bliżej nieokreślonymi 5 osób, 4 posiadały kwalifikacje uzyskane przed rokiem 1918, a 5 osób nie posiadało żadnego przygotowania do nauczania rysunku. Dokładniej zagadnienie to przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Struktura wykształcenia nauczycieli rysunku w roku 1925/1926³⁶

Rodzaj kwalifikacji	Liczba nauczycieli
Ukończyło akademię malarską	45
Złożyło egzamin fachowy	12
Złożyło egzamin na nauczyciela rysunku w szkołach średnich	9
Ukończyło seminarium nauczycielskie lub inną szkołę średnią lub zdało egzamin kwalifikacyjny na nauczyciela szkoły powszechnej	9
Uzyskało absolutorium szkoły wyższej	8
Posiadało dyplom ukończenia wyższej uczelni nieplastycznej (teologia, wychowanie fizyczne, politechnika)	5
Legitymowało się kwalifikacjami pełnymi bliżej nieokreślonymi	5
Posiadało świadectwo nauczyciela gimnazjum w byłym zaborze rosyjskim	3
Ukończyło państwowe kursy robót ręcznych	3
Świadectwo nauczyciela domowego	1

Natomiast stan wykształcenia nauczycieli rysunku zatrudnionych w szkolenictwie ogólnokształcącym ukazuje ujęte w tabelę 2 zestawienie z roku 1922/1923.

Jak podano w tabeli 2, wykształcenie wyższe z dyplomem posiadało 46,4% nauczycieli, absolutorium oraz wyższe kursy 2,5% nauczycieli, wyższe studia nieukończone posiadało 7,1% uczących rysunku, egzamin nauczycielski złożyło 4,4% nauczycieli, natomiast wykształcenie średnie posiadało 36,1% uczących, do nauczania przedmiotu zupełnie nieprzygotowanych było 0,6% nauczycieli, 2,9% uczących legitymowało się bliżej nieokreślonymi kwalifikacjami.

³⁶ Zestawienia dokonano na podstawie: Z. Zagórski, *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, R. II, Warszawa–Lwów 1926.

Tab. 2. Struktura wykształcenia nauczycieli rysunku w roku 1922/1923³⁷

	Rodzaj kwalifikacji w procentach											
	Egzamin nauczycielski	Dyplom, doktorat	Absolutorium	Wyższe kursy	Wyższe studia nieukończone	Matura szkoły średniej	Seminarium nauczycielskie	Wykształcenie domowe	Seminarium duchowne	Szkoły sztuk pięknych (z dypl.)	Szkoły sztuk pięknych (niższe)	inne
Mężczyzn	5,5	2	1,4	0,6	7,2	2,3	3,2	–	0,6	53	22,5	1,7
Kobiet	2,3	0,6	0,6	2,8	6,8	11,9	4,5	0,6	–	29	35,8	5,1
Ogółem	4,4	1,5	1,2	1,3	7,1	5,5	3,6	0,2	0,4	44,9	27	2,9

Sposób mianowania nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących, ich ustalanie w służbie nauczycielskiej, ocenę pracy oraz zmiany i rozwiązanie stosunku służbowego określała ustawa z dnia 1 lipca 1926 r. W myśl postanowień tej ustawy nauczyciel stały posiadający studia wyższe, zakończone odpowiednimi egzaminami, otrzymywał po trzech latach stałej służby tytuł profesora.

Dla nauczycieli szkół średnich uczących rysunku, kaligrafii, pracy ręcznej, muzyki, śpiewu, gimnastyki maksymalna liczba godzin nauczania tygodniowo wynosiła 27.³⁸

W latach 1918–1939, podobnie jak i obecnie, przyjmowano tezę o decydującej roli wiedzy i umiejętności w pracy nauczyciela oraz potrzebie ustawicznego doksztalcania się. Wobec takich złożań w wolnej Polsce zaistniała potrzeba nasilenia organizacji kursów nauczycielskich. Wynikała ona z konieczności podniesienia poziomu opanowania poszczególnych przedmiotów nauczania, z których wymagania w szkole powszechnej znacznie wzrosły; z konieczności systematycznego poznawania nowych prądów pedagogicznych; wreszcie z konieczności przygotowania nauczycieli do pracy społecznej w nowej, już polskiej rzeczywistości.

³⁷ Stan wykształcenia nauczycieli według przedmiotu nauczania z roku 1922/1923 w liczbach względnych zaczerpniętych z *Rocznika Statystyki 1923 r.*, Dz. XX, tabl. 12, „Rocznik Pedagogiczny” 1924.

³⁸ F. Śliwiński, *Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce Odrodzonej*, Książnica Atlas 1929, s. 117.

Formy kształcenia — wakacyjne kursy nauczycielskie

Jedną z form kształcenia nauczycieli szkół powszechnych o wszelkiego rodzaju przygotowaniu były kursy wakacyjne państwowe, a także prywatne, którym w miarę wyników pracy, stwierdzonych przez wizytację, Ministerstwo przyznawało uprawnienia kursów państwowych.³⁹

Kursy wakacyjne miały na celu przekazanie nauczycielom szkół powszechnych nieposiadającym świadectwa seminarium nauczycielskiego, podstawowych wiadomości naukowych i metodycznych niezbędnie potrzebnych do umożliwienia stałego samokształcenia i osiągnięcia odpowiedniego poziomu naukowego oraz należytych wyników w pracy na terenie szkolnictwa powszechnego.⁴⁰

Całokształt minimalnego zasobu wiedzy, jaki powinien otrzymać nauczyciel niewykwalifikowany, niemający świadectwa ukończenia sześciu klas szkoły średniej ogólnokształcącej, ujęty był w następujące typy kursów: humanistyczne, metodyczno-pedagogiczne, fizyko-matematyczne, geograficzno-przyrodnicze i artystyczno-techniczne.

Praca na każdym z powyższych typów kursów dzieliła się na trzy okresy: 1) wakacyjny kurs początkowy trwający miesiąc; 2) praca samodzielna słuchaczy kursu przez cały rok szkolny, na podstawie wskazówek udzielonych przez prelegentów na kursie początkowym; 3) miesięczny kurs wakacyjny końcowy, który mógł kończyć się egzaminem z odpowiedniej grupy przedmiotów; metodę pracy stanowiła praca samodzielna słuchaczy.

Kurs początkowy dawał słuchaczowi podstawy naukowe, metodę, wzory i wskazówki do pracy samodzielnej w ciągu roku przedzielającego kurs początkowy od końcowego. Kurs końcowy po dokładnym sprawdzeniu pracy domowej słuchaczy, poświęcony był uzupełnianiu braków, jakie pozostały w materiale opracowanym samodzielnie oraz przerobieniu trudniejszych zagadnień celowo dotąd pominiętych.⁴¹ Zakres programu kursów wakacyjnych stanowił warunek obowiązujący przy egzaminie i nie mógł być zmniejszony.

Zagadnienia programowe większości przedmiotów określał *Program egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych...*⁴², jedynie na

³⁹ *Organizacja kursów wakacyjnych dla nauczycieli szkół powszechnych w roku 1926*, Ministerstwo WRiOP, Warszawa 1926, s. 3.

⁴⁰ *Kursy wakacyjne dla czynnych a niewykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych, Program kursu metodyczno-pedagogicznego*, Ministerstwo WRiOP, Warszawa 1924, s. I.

⁴¹ *Ibid.*, s. IV.

⁴² *Program egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych* (Rozporządzenie Ministerstwa WRiOP z dn. 11 II 1919, nr 1948, [w:] *Regulamin egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych wraz z wyjaśnieniami dotyczącymi egzaminów*

kursach artystyczno-technicznych zastosowano program szkoły powszechnej ze względu na bardzo duże braki wykształcenia nauczycieli w tej dziedzinie.⁴³ Tak więc program nauki rysunku przedstawiał się następująco: rysowanie figur geometrycznych (prostokątów, trójkątów, koła, elipsy, linii ślimakowej i spiralnej); rysowanie kompozycji dekoracyjnej z jednej, dwu i więcej figur geometrycznych lub z wystylizowanych form roślinnych; rysowanie przedmiotów płaskich; rysowanie przedmiotów w trzech wymiarach o konturach prostych i krzywych z uwzględnieniem światłocienia; szkicowanie z natury okazów do pogadanek (roślina, ptak) i powtórzenie form tych z pamięci oraz podstawowe wiadomości z perspektywy (plan, przekrój, rzut).⁴⁴ Zalecane przez program podręczniki to: *Wykład elementarny zasad perspektywy* Maszyńskiego oraz *Program i metodyka rysunków dla ochronek i szkół początkowych* M. Gersson-Dąbrowskiej.

Na wakacyjnym kursie początkowym rysunku i robót ręcznych, przedmiot „rysunek odręczny z modelowaniem” występował w wymiarze 80 godzin, natomiast „roboty ręczne” przewidziane były na 88 godzin. Identyczny wymiar godzinowy tych przedmiotów miał miejsce na końcowym kursie wakacyjnym.⁴⁵ Łącznie na kurs (początkowy i końcowy) rysunku i robót ręcznych przeznaczano 336 godzin.

Tab. 3. Liczba kursów rysunku i robót ręcznych w latach 1918–1922⁴⁶

Lata	1918	1919	1920	1921	1922	Razem	Procent ogółu kursów
Liczba kursów rysunku	1	5	2	2	3	13	3
Liczba kursów robót ręcz.	–	1	–	3	3	7	1,6

przy stałych komisjach egzaminacyjnych oraz wakacyjnych kursach końcowych i program egzaminów; zestawiał H. Rzędowski, Wizytator Szkół, Łomża 1923.

⁴³ *Kursy wakacyjne dla czynnych nauczycieli szkół powszechnych. Organizacja i rozwój w latach od 1918–1922 r.*, Warszawa 1924, s. 27.

⁴⁴ *Regulamin egzaminów dla nauczycieli czynnych a niewykwalifikowanych wraz z wyjaśnieniami dotyczącymi egzaminów przy stałych komisjach egzaminacyjnych oraz wakacyjnych kursach końcowych i program egzaminów; zestawiał H. Rzędowski Wizytator Szkół, Łomża 1923, s. 29.*

⁴⁵ *Kursy wakacyjne dla czynnych, a niewykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych. Program kursu metodyczno-pedagogicznego*, Ministerstwo WRiOP, Warszawa 1924, s. VI.

⁴⁶ *Kursy wakacyjne dla czynnych nauczycieli szkół powszechnych. Organizacja i rozwój w latach od 1918–1922*, Ministerstwo WRiOP, Warszawa 1924, s. 17.

Egzamin na wakacyjnych kursach końcowych z przedmiotów artystyczno-technicznych składał się z części praktycznej i teoretycznej.

Część praktyczna polegała na wykonaniu w ciągu 4 godzin pod nadzorem jednego z członków komisji pracy-rysunku wskazanej przez egzaminatora specjalistę. Jej celem było również stwierdzenie sprawności technicznej w zakresie rysunku lub robót ręcznych. Egzamin odbywał się, co najmniej dwa razy do roku w terminach oznaczonych przez Ministerstwo WRiOP przed komisją egzaminacyjną.⁴⁷

Tab. 4. Wykaz kursów wakacyjnych rysunku i robót ręcznych dla nauczycieli szkół powszechnych w roku 1926⁴⁸

Lp.	Okręg szkolny	Inspektorat	Typ kursu	Termin	Uwagi
1	Białostocki	Łomża	początkowy	III	
2	Lubelski	Lublin	początkowy	III	
3	Lubelski	Łuków	końcowy	I	
4	Lwowski	Tarnopol	jednorazowy	I	dla nauczycieli kwalifikowanych
5	Łódzki	Łódź	końcowy	I	
6	Łódzki	Piotrków	jednorazowy	I	ogólnopolski dla nauczycieli kwalifikowanych
7	Poleski	Brześć	początkowy	I	
8	Poleski	Kobryń	końcowy	III	
9	Poleski	Prószana	końcowy	III	
10	Poznański	Bydgoszcz	początkowy	I	staraniem Ogn. Zw. PNPS
11	Warszawski	Gostynin	początkowy	I	
12	Warszawski	Łowicz	jednorazowy	I	dla nauczycieli kwalifikowanych przygotowujący do WKN
13	Warszawski	Sochaczew	końcowy	I	w Szymanowie
14	Warszawski	Sosnowiec	początkowy	I	
15	Warszawski	Sosnowiec	początkowy	I	
16	Wileński	Wilno	końcowy	I	
17	Wołyński	Krzemieniec	początkowy	III	kosztem nauczycieli
18	Wołyński	Zdołbunów	jednorazowy	III	w Ostrogu dla nauczycieli kwalifikowanych

⁴⁷ *Regulamin egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych wraz z wyjaśnieniem...*, s. 17.

⁴⁸ Sporządzono na podstawie informacji [w:] *Organizacja kursów wakacyjnych dla nauczycieli szkół powszechnych w roku 1926*, Ministerstwo WRiOP, Warszawa 1926, s. 7–11.

Okólnik Ministerstwa WRiOP do nauczycieli szkół powszechnych w sprawie organizacji kursów wakacyjnych w r. 1926 informował o typach kursów dla nauczycieli kwalifikowanych: kursy przygotowawcze dla nauczycieli przygotowujących się do egzaminu na WKN w charakterze eksternistów. Celem tych kursów było wprowadzenie słuchaczy w materiał naukowy, przewidziany dla Wyższego Kursu Nauczycielskiego oraz zaznajomienie ich z metodą pracy naukowej i nowoczesnymi metodami odnośnych przedmiotów oraz kursy przygotowawcze do egzaminu wstępnego na WKN, odbywające się w niektórych okręgach, a zakończone kolokwium wstępnym dla nauczycieli zakwalifikowanych do urlopu na WKN.⁴⁹ Na tego rodzaju doszkąlcanie mogli zapisywać się tylko czynni nauczyciele szkół.

Formy doskonalenia — ogniska metodyczne

Poważny wkład w doskonalenie kadry pedagogicznej powszechnych i średnich szkół ogólnokształcących wniosły ogniska metodyczne, zwane też często kołami lub grupami metodycznymi, organizowane przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów. Zadaniem ognisk metodycznych z zakresu rysunku było: podniesienie poziomu naukowego i metodycznego rysunków w szkołach średnich i zakładach kształcenia nauczycieli; wzajemne doszkąlcanie się i samoszkąlcenie nauczycieli; organizowanie pracowni i sal rysunkowych przy szkołach państwowych i prywatnych; informowanie o literaturze metodycznej przedmiotu, o pomocach naukowych i ich użytkowaniu; utrzymanie stałego kontaktu z instruktorami ministerialnymi i z ośrodkami pracy naukowej i metodycznej.⁵⁰

Ogniska metodyczne funkcjonowały głównie przy szkołach, w których wybrany przedmiot przedstawiony był na wysokim poziomie. W zakresie doskonalenia rysunku najprężniej działały ogniska: w Krakowie przy VIII Państwowym Gimnazjum im. Augusta Witkowskiego, Poznaniu przy Państwowym Gimnazjum im. Karola Bergera, Wilnie przy II Państwowym Liceum i Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta, Lwowie przy VIII Gimnazjum im. Króla Kazimierza Wielkiego, Katowicach przy Instytucie Pedagogicznym, Warszawie przy Państwowym Liceum i Gimnazjum im. A. Mickiewicza, Bydgoszczy przy Państwowym Liceum i Gimnazjum im. Marszałka Józefa Piłsudskiego oraz w Równem Wołyńskim przy Państwowym Liceum i Gimnazjum im. T. Kościuszki.

⁴⁹ *Organizacja kursów wakacyjnych dla nauczycielstwa szkół powszechnych w r. 1926*, Warszawa 1926, s. 3.

⁵⁰ M. Vogelsang, *Z działalności ognisk metodycznych robót ręcznych i rysunków*, „Praca Ręczna w Szkole” 1933, nr 2, s. 112.

Głównymi formami działalności rysunkowych ognisk metodycznych były konferencje o charakterze naukowym i metodycznym⁵¹, w ramach których nauczyciele przygotowywali i głosili referaty.⁵² Interesującą formą były wystawy eksponujące prace plastyczne nauczycieli i ich uczniów. Przygotowywane też były lekcje pokazowe dla kolegów-nauczycieli. Hospitacje lekcji stanowiły ważną pomoc przy wskazywaniu nowych dróg nauczania, zachęcały też nauczycieli do ulepszania własnego warsztatu pracy. W roku szkolnym 1931/1932 regularne lekcje pokazowe z rysunku dla nauczycieli z Krakowa, Chrzanowa, Oświęcimia, Bochni, Brzeska, Tarnowa, Kielc, Radomia, Jędrzejowa, Końskich, Nowego Sącza, Zakopanego, Gorlic i Jasła⁵³ organizowało dwa razy w miesiącu ognisko metodyczne krakowskie. Lekcje te wysoko oceniali nie tylko nauczyciele, ale także odwiedzający ognisko instruktorzy ministerialni Franciszek Buczkowski i Maria Vogelsang.⁵⁴ Interesującą formę działalności przyjęło ognisko metodyczne w Katowicach. Rozbudzone zainteresowanie przedmiotem spowodowało domaganie się nauczycieli dalszego i gruntowniejszego pogłębiania znajomości przedmiotu. Toteż w roku szkolnym 1937/1938 dla kilku grup zorganizowano po 10 zebrań trzygodzinnych poświęconych samokształceniu w dziedzinie nauczania rysunku.⁵⁵ Na zebrania te oprócz wyżej wymienionych form działalności składały się: pogadanki, praktyczne ćwiczenia w rysowaniu, przeglądanie i omawianie czasopism, takich jak: „Arkady”, „Rzeczy Piękne”, „Lech”, „Plastyka” oraz oglądanie i analizowanie okazów sztuki wykonanych w różnych technikach.⁵⁶ Przy końcu kursu uczestnicy otrzymali zbiory zagadnień rysunkowych rozplanowanych na poszczególne klasy. Zbiory zagadnień łącznie z wykonanymi na zebraniach rysunkami stanowiły swego rodzaju treściwy podręcznik do realizacji programu rysunku.

⁵¹ Między innymi miały miejsce: dwie konferencje rejonowe w Krakowie w dn. 11 lutego i 21 maja 1932 r., w Nowym Sączu 23 maja 1932 r., w Kielcach 28 maja 1932 r., w Poznaniu w 1932 r.

⁵² Między innymi głoszone były następujące referaty: T. Waškowski, *Program nauki rysunków i metoda oparta na kategoriach ćwiczeń*; T. Seweryn, *Kształcenie poczucia estetycznego w szkole ogólnokształcącej*; K. Homolacs, *Zagadnienie metody w nauce rysunków w szkołach artystycznych*; L. Dołżycki, *W jaki sposób łączy się nauka rysunków z innymi przedmiotami w szkole średniej ogólnokształcącej*; J. Świeży, *Ścieżka do nowej nauki rysunków*, [w:] M. Vogelsang, *Z działalności ognisk metodycznych robót ręcznych i rysunków* „Praca Ręczna w Szkole” 1933, nr 2, s. 122, 116; „Kształt i Barwa” 1923, R. III, s. 8.

⁵³ *Sprawozdanie VIII Państwowego Gimnazjum im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok 1931/1932*, s. 16.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 16.

⁵⁵ B. Kiernas, *Jak doksztalcamy się w zakresie nauki rysunku* „Przyjaciel Szkoły” 1939, nr 5, s. 170.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 170.

Zebrania samokształceniowe organizowane przez ognisko metodyczne rysunkowe w Katowicach cieszyły się dużą popularnością, uczestniczyło w nich 95 nauczycieli.⁵⁷

Pewną specyfiką i odmienną od innych ognisk działalnością odznaczało się ognisko rysunkowe wileńskie. Udzielało rad i wskazówek również korespondencyjnie. Koncentrowało swoją działalność na takich problemach, jak: program nauki rysunków w liceum ogólnokształcącym, nowoczesne metody nauczania, rozkład materiału naukowego w liceum, kompozycja liternicza w liceum. Ognisko wileńskie jako jedyne było posiadaczem szkolnego ośrodka tkackiego, który zorganizowano z myślą o nauczycielach i młodzieży szkół średnich ogólnokształcących. Prowadzone tam zajęcia miały na celu: zapoznanie na warsztatach tkackich z tworzeniem się tkaniny tradycyjnej ludowej wileńskiej, zaznajomienie z kompozycją i techniką tkanin ozdobnych kilimowych, zapoznanie z innymi tkaninami ozdobnymi.⁵⁸ W roku szkolnym 1938/1939 z ośrodka tkackiego korzystali między innymi nauczyciele i uczniowie następujących szkół wileńskich: Państwowego Pedagogium, Państwowego Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta, Państwowego Gimnazjum im. A. Mickiewicza, Państwowego Żeńskiego Seminarium Ochroniarskiego.⁵⁹

Działalność Centralnej Komisji Rysunkowej

Szczególnie ożywioną działalność wykazywał na polu doskonalenia nauczycieli Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych — ZPNSP (później Związek Nauczycielstwa Polskiego). Utworzona w 1926 r. przez Zarząd Główny ZPNSP sekcja rysunkowa pod nazwą Centralna Komisja Rysunkowa⁶⁰ opracowywała programy, metody i formy nauczania rysunku ze szczególnym uwzględnieniem zakładów kształcących nauczycieli.

Organizowała też zjazdy nauczycieli, krótkotrwałe kursy, wystawy i pokazy rysunkowe, odczyty i wykłady, a także tworzyła czytelnie i fachowe biblioteki.⁶¹ Była również organizatorem wycieczek naukowych i wydawcą czasopisma plastycznego dla nauczycieli „Kształt i Barwa”. Na szczególną uwagę zasługują zorganizowane przez CKR kursy rysunkowe w Skolem. Kursy te prowadzone w 2 turach w miesiącach wakacyjnych przez Mariana

⁵⁷ *Ibid.*, s. 170.

⁵⁸ J. B., *Z działalności ogniska metodycznego rysunku w Wilnie*, „Rysunek w Szkole” 1939, nr 1, s. 33.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 35.

⁶⁰ *Centralna Komisja Rysunkowa ZPNSP i jej sekcje*, „Głos Nauczycielski” 1926, nr 11–12, s. 221.

⁶¹ *Ibid.*, s. 222.

Malskiego, doświadczonego pedagoga i artystę, cieszyły się dużą popularnością. W 1926 r. liczyły 37 osób⁶², zaś w 1927 r. liczba uczestników wzrosła do 56.⁶³

Program nauki opracowany przez Centralną Komisję Rysunkową, opierał się na ćwiczeniach praktycznych z zakresu metodyki nauczania w ramach wskazanych przez Ministerstwo WRiOP. Program kursu mieścił się w 150 godzinach, opłata za kurs wynosiła 60 zł.⁶⁴

Wakacyjne kursy rysunkowe dla nauczycieli organizowała też Komisja Rysunkowa przy Muzeum Pedagogicznym w Warszawie. Kursy miały charakter wspólnych studiów plenerowych, gdzie na gruncie pracy twórczej pogłębiano wiedzę fachową.⁶⁵ Niezwykle interesującą i atrakcyjną formą doskonalenia nauczycieli rysunku był Międzynarodowy Wakacyjny Kurs Rysunkowy organizowany dorocznie od 1928 r. przez wybitnego przedstawiciela nowych prądów w nauczaniu rysunków Richarda Rothe'a — docenta Instytutu Pedagogicznego w Wiedniu. Program dwutygodniowego kursu obejmował metody i technikę nauczania rysunków w teorii i praktyce. Uwzględniano również wielorakie techniki rysowania oraz samodzielne ćwiczenia rysunkowe uczestników kursu. Przy kursie zorganizowana była stała wystawa prac dzieci szkół wileńskich, a także podręczna biblioteka, zawierająca znaczniejszą literaturę fachową. Dziennie zajęcia trwały 6 godzin, opłata za kurs wynosiła 60 szylingów (ok. 62 zł).⁶⁶ Analiza prasy pedagogicznej okresu międzywojennego wykazała, że ostatni VII Międzynarodowy Kurs Rysunkowy odbył się w 1935 r.

Znaczną rolę w procesie samokształcenia nauczycieli odegrały czasopisma przedmiotowe, takie jak: „Kształt i Barwa”, „Roboty Ręczne i Rysunki”, „Rysunki i Zajęcia Praktyczne”, „Rysunek w Szkole” oraz wystawy plastyczne różnego typu: wystawy przedstawiające twórczość wielkich artystów, wystawy stanowiące przegląd twórczości plastycznej nauczycieli, wystawy prac plastycznych uczniów obrazujące metody stosowane w nauczaniu rysunku, a także wystawy spontanicznej twórczości dziecięcej.

Ważne miejsce w doskonaleniu nauczycieli spełniały organizowane przez władze oświatowe tzw. konferencje rejonowe. W pierwszych latach organizacji polskiego szkolnictwa miały one charakter dokształcający. Ich uczestni-

⁶² *Kursy wakacyjne w Skolem*, „Kształt i Barwa” 1926, R. V, s. 23.

⁶³ *Sprawy Stowarzyszenia*, „Kształt i Barwa” 1927, R. VI, s. 31.

⁶⁴ *Kursy wakacyjne w Skolem*, „Kształt i Barwa” 1926, R. V, s. 23.

⁶⁵ *Komisja Rysunkowa przy Muzeum Pedagogicznym w Warszawie*, „Muzeum” 1922, R. XXXVIII, s. 106.

⁶⁶ *Międzynarodowy Wakacyjny Kurs Rysunkowy*, „Ruch Pedagogiczny” 1928, nr 4, s. 128.

kami byli przede wszystkim niewykwalifikowani nauczyciele szkół powszechnych. Liczba konferencji nie była wyraźnie określona — średnio w skali roku było ich około sześciu. W 1926 r. Ministerstwo WRiOP wydało okólnik, który określał cel i charakter konferencji. Działaniem przewodnim miało być zaznajomienie nauczycieli z nowatorstwem pedagogicznym oraz twórcze doskonalenie osobowości.

Istotne znaczenie miały również specjalne konferencje szkoleniowe dla nauczycieli szkół średnich, odbywające się w ramach rady pedagogicznej. Stało się zasadą, że każda szkoła niezależnie od zebrań organizacyjnych lub klasyfikacyjnych przeprowadzała również specjalne konferencje, które miały na celu samokształcenie zawodowe. Tematykę takich spotkań dostosowywano do własnych indywidualnych potrzeb. Najogólniej można je było podzielić na dwa zasadnicze bloki. Najczęściej przedmiotem rozważań stawały się problemy dydaktyczno-metodyczne, a więc mające za zadanie doskonalenie procesu kształcenia. Ich charakter był różny. Zazwyczaj każda tego rodzaju konferencja składała się z dwu części: w pierwszej wygłaszano odpowiednią prelekcję lub referat, a w drugiej odbywała się koleżeńska lekcja pokazowa. Całość kończyła się dyskusją i wymianą poglądów.

Przygotowanie zawodowe nauczycieli rysunku

W przeciwieństwie do nauczycieli przedmiotów teoretycznych, nauczyciel rysunku musiał uzyskać wiedzę zarówno teoretyczną, jak i praktyczną. Musiał sprostać roli nauczyciela i w minimalnym przynajmniej zakresie roli artysty.

Absolwenci szkół kształcących nauczycieli w różnym stopniu byli przygotowani do zawodu. Toteż często w swojej pracy pedagogicznej napotykali różnego rodzaju problemy i przeszkody, nie zawsze wynikające z ich winy.

Blisko połowa nauczycieli uczących rysunku w szkołach ogólnokształcących miejskich posiadała wykształcenie wyższe plastyczne i legitymowała się dyplomem artysty. Programy nauczania Akademii Sztuk Pięknych i Wydziału Sztuk Pięknych USB koncentrowały się głównie na umiejętnościach plastycznych, dużą uwagę zwracano też na naukę historii i teorii sztuki. Stąd też absolwenci tych zakładów byli świetnymi rysownikami i malarzami, w sposób właściwy mieli ukształtowane poczucie artystyczno-estetyczne. Niestety, występujące w siatkach godzin przedmioty pedagogiczne (typu dydaktyka, czy metodyka), w praktyce realizowane były w zakresie minimalnym, studenci nie odbywali też praktyk pedagogicznych w szkołach. Władze Akademii Sztuk Pięknych, traktując pobieżnie i ogólnikowo zagadnienia dydaktyki i metodyki, twierdziły: „iż nie do ich zadań należy kształ-

cenie nauczycieli”.⁶⁷ Wobec takich braków w nauczaniu zdarzało się bardzo często, iż artysta aktywny i twórczy, posiadający rozległą wiedzę z zakresu sztuki nie potrafił w sposób właściwy poprowadzić lekcji. Nie potrafił zjednać sobie uczniów, wzbudzić ich zainteresowania przedmiotem, przeprowadzić właściwej analizy prac uczniowskich, a nawet opracować rozkładu materiału nauczania, czy konspektu lekcji. Toteż w jednym z czasopism traktujących o nauce rysunku czytamy:

„Nauczycieli rysujących, malujących dla własnej przyjemności jest dość duży procent, ale nauczycieli umiejących uczyć tego przedmiotu jest znikoma ilość”.⁶⁸

Podobne zarzuty kierowane były pod adresem zakładów kształcących nauczycieli do szkół powszechnych. Oto wypowiedź jednego z nauczycieli seminarium nauczycielskiego w Wodzisławiu:

„Nauka w seminariach nauczycielskich nie stoi na wysokości zadania. Przedmiot ten (rysunek) bywa u nas na Śląsku traktowany wyłącznie z punktu widzenia artystycznego, nie zaś metodycznego. Do zawodu nauczycielskiego wchodzi jednostki nie mające nieraz elementarnego pojęcia i zamiłowania do rysunków, a często nawet lekceważą sobie wszystko, co jest związane ze sprawą plastyki, z czego wynika, że seminaria nasze prawdopodobnie bagatelizują sobie tak sprawę dydaktyki jak i metodyki nauki rysunków.”⁶⁹

Wielokrotnie krytykowano też program nauki rysunku w seminariach nauczycielskich. Zarzuty dotyczyły ich ogólności i chaotyczności, różnorodności tematów oraz małej liczby godzin przeznaczonych na ten przedmiot. Postulowano rozszerzenie go o rysunek przestrzenny, ćwiczenia rysunkowe z pamięci, modelowanie łącznie z rysunkami, zdobnictwo, rysunek domowy, rysunek na temat dowolny oraz wykłady o sztuce obcej i rodzimej.⁷⁰ Okazało się bowiem, iż przeciętny nauczyciel rysunku nie potrafił być aktywny jako artysta, nie posiadał znajomości warsztatu artystycznego, nie był obeznany z technikami i pojęciami plastycznymi. Powodowało to niekiedy brak zainteresowania przedmiotem, zwłaszcza że nie wszystkie szkoły posiadały zorganizowane pracownie plastyczne i atrakcyjne pomoce naukowe.⁷¹

Należy wszakże zauważyć, że wszystkie zakłady kształcenia nauczycieli spełniały niezwykle ważną rolę społeczną. Nie ograniczały się one jedynie

⁶⁷ S. Matzke, *Kształcenie nauczycieli rysunku*, „Kształt i Barwa” 1923, R. III, s. 15.

⁶⁸ Premisa, *Dążenia, programy, a rzeczywistość w nauce rysunku na Górnym Śląsku*, „Roboty Ręczne i Rysunek” 1930, nr 1, s. 23.

⁶⁹ A. K. Feilhauer (Wodzisław), *Psychologiczne i dydaktyczne podstawy nauki rysunków na stopniu elementarnym*, „Szkoła” 1933, z. VI, s. 154.

⁷⁰ A. Borkowski, *Referat o nauce rysunków w seminariach nauczycielskich*, „Kształt i Barwa” 1927, R. VI, s. 8.

⁷¹ S. Matzke, *Kształcenie nauczycieli rysunku*, „Kształt i Barwa” 1923, R. III, s. 13.

do realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych. Równoległe z działalnością podstawową prowadziły szeroką pracę oświatową i kulturalną na rzecz własnego środowiska. Stały się głównymi ośrodkami życia artystycznego, a efekty takiej działalności prezentowały podczas masowych imprez przy udziale miejscowej społeczności. W miarę upływu czasu stały się głównymi ośrodkami kulturotwórczymi.

Problem kształcenia nauczycieli był i jest obecnie zagadnieniem ważnym i aktualnym. Pragnę wyrazić nadzieję, że efekty badań nad kształceniem nauczycieli szkolnych przedmiotów artystycznych, również te fragmentaryczne, nawiązujące do historii, bo odnoszące się do lat 1918–1939, staną się przedmiotem dyskusji nad kierunkami doskonalenia dotychczasowego kształcenia nauczycieli plastyki, gdyż jak pisze prof. K. Olbrycht „kompetentne i zaangażowane, cierpliwe i uparte działanie w tej dziedzinie wydaje się jedną z pilniejszych potrzeb Polski końca XX wieku.”

SUMMARY

In the history of arts education at school, the 1918–1939 decades is the period when the subject ‘drawing’ — equivalent to present-day ‘plastic arts’ — played a significant role as an unquestionable component of general education. At the time when the Polish school was being restored, when the best models for the secondary school of general education were sought, none of the schemes of its organization omitted drawing. Most probably, influenced by the school of work pedagogics and culture pedagogics created in Europe by Georg Kerschensteiner, the issue of teaching drawing started to play a special role. Also in the later period, after the whole school system was reformed according to Janusz Jędrzejewicz’s plan, the position of drawing was retained in the new curricula of 1936.

The purpose of the present study is to show the system of training teachers of the subject ‘drawing’, functioning in Polish general-education secondary schools in the inter-war decades. The intention of the author, who does her teaching and research work at the UMCS Institute of Fine Arts in Lublin, the institution that largely trains future art educators, is to show structural-organizational and curricular-methodological transformations in schools of different types and levels in the period in question.

The author’s special interest focused on examining in detail the working of the institutions training drawing teachers for elementary schools and general-education secondary schools. These training institutions were discussed successively, with regard to the level of professional training, starting from teachers’ seminars, then State Teacher-Training Courses, teacher-training secondary schools, *pedagogia* schools, Higher Teacher Education Courses, the State Institute for Handiwork, Teacher Education Courses in Warsaw, academies of fine arts, and the Stephen Bathory University in Vilna, which provided university-level teacher education. The paper discussed examination requirements for those schools, their teaching curricula, diploma qualifications and qualified teacher examination procedures. The forms of additional training of drawing teachers were also described. Much

attention was devoted to teachers' professional qualification enhancement and their self-education.

The interwar achievements and experience in training fine arts teachers, now a part of tradition, can be a source of inspiration for training new students for creative, cultural or fine arts education. It can also be a contribution to searching for a model of educating fine arts teachers.